

להגנת הדברים הכעורים

יש המתנאים באדישותם ביחס למראהו החיצוני, לגופו או למינו של הזולת; הם מעידים על עצמם כי אינם משחרים אלא לזיווגה של נשמה אחת ברעותה. מוטב שלא נניח לבריות הללו להסיח את דעתנו. הצהרות מסוימות מופרחות תכופות לחלל האוויר, מבלי שאיש מעלה בדעתו להאמין להן.

דבר לא ישיא אותנו להאמין שידיד נאמן למר פורֶס-רוברטסון לא יחוש ולו שמץ של הפתעה או אי-נוחות למראה רעו כאח לו, הנכנס לחדר בדמותו של מר צ'פלין.¹ אלא שכאן יש להזהיר מפני בלבול רווח בין המשיכה לצורה החיצונית – עניין טבעי ואוניברסלי למהדרין – ובין המשיכה למה שנודע ברבים כיופי גופני – עניין שאינו טבעי במיוחד ובוודאי שאינו אוניברסלי. אם לנסח את הדברים בלשון נוקבת יותר, מושג היופי הגופני צומצם למידותיו של דגם מסוים, הממצה את אפשרויותיה של ההילה החיצונית בערך באותה מידה שאורחותיו הכבודים של חבר בחוג קלאֶפֶהאם ממצים את אפשרויותיה של ההילה המוסרית.²

בעניין זה, המין האנושי כולו הלך שולל אחר רודנותם של היוונים. מפעלם התרבותי הכביר הכה אותנו בסנוורים עד שטחו עינינו מראות את העוול העצום והנורא שעוללו לרב-גוניותם של החיים. ביהודים מטיחים זה מכבר כי המיטו אומללות על העולם בסרגל-מידה מוטה וצייקני; באורח פלא, איש לא נתן דעתו לכך שהיוונים דנו אותנו לסגפנות עריצה לאין שיעור – סגפנות הטעם, פולחנו הקנאי של דגם אסתטי אחד ויחיד. החומרה היהודית נוסדה לפחות על אדניו של השכל הישר; היא מכירה בכך שהאדם חי בעולם של עובדות, עולם שבו אנשים המתחננים עם קרובי משפחתם עלולים לשאת בתוצאות החלטתם. אך היהודים מעולם לא הרעיבו את אתוות הניגוד ולא גזרו תענית על חדות הזיווג; נביאיהם עיטרו שוורים

בכנפיים וחלקן עיניים לכרובים ולשרפים; כושר המצאתם הפרוע לא נפל מזה של לואיס קרול. היוונים, לעומת זאת, שילחו כוחות משטרה במשעוליה של ממלכת הדמיון; איסוריהם לא חלו על זיווגי בשר-ודם כי אם על כלולותיהם המופקרות של רעיונות, על הזדווגותן הקודחת של מחשבות.

מאלף לעקוב אחר סירוסן ההדרגתי של מפלצות המיתולוגיה היוונית בהשראתו הממארת של אפולו מן הבלוודרה.³ לפנים הייתה הכימרה ברייה שכל עם בריא בנפשו היה מתגאה בה;⁷ אך כאשר דמותה ניבטת אלינו מן הציורים היווניים, אנו מתקשים לכבוש את הדחף לקשור לצווארה סינר ולהניח לפניה קערת חלב. האם יכול מאן הוא להעיד כי הענקים המתוארים באמנות יוון ובשירתה מצטיירים לו כגדולים באמת ובתמים – עצומי מידות כמו הנפילים שמתארים לנו סיפורי הפולקלור לדורותיהם? באגדה סקנדינבית אחת גומא הגיבור קילומטרים רבים לאורכו של רכס הרים, המתברר לבסוף כגשר אפו של ענק. הרי לכם ענק ענקמוני באמת: ענק ראוי לשמו, ענק שהרוויח את תוארו ביושר ובדין. אך הדמיון המרעיש הזה הילך אימים על היוונים, ופחדם פשה במין האנושי כולו והשכיח מלבם של בני האדם את אהבתם הטבעית לגודל, לחיות, לגיוון, לשפעה, לכיעור. לכל פנים אנושיות המתייחדות בתווים נמרצים ורבי-הבעה הועיד הטבע מעמד נבדל מזה של כל הפנים האחרות, כדרך שהצפצפה נבדלת מן האלון ועץ התפוח נבדל מן הערבה. אך היוונים עוללו לחזות האנושית את מה שעשו הגננים ההולנדים לעצים; הם גזמו תווים חיים, גדלים ומתפשטים, כדי שיתאימו לתבנית תלמודם האסתטי; הם קיצצו אפים וגרעו סנטרים בשוויון נפש של גננים מיומנים, וראו ברכה בעמלם: הנה כך איננו רואים אלא כיעור בפנים שהבעתן אומרת עצמה, ומדמים למצוא יופי בקלסטרם מטופשים ומעוררי סלידה. חיבה מבישה זו לדרך האמצע, חוש המידה המצר והמצער הזה, הותירו בנשמתה של התרבות המודרנית חותם עמוק יותר מזה שהותירה בה הפוריטניות החיצונית והמעשית של היהודים. לכל היותר, היהודי מורה לנו לרקוד באזיקים; היווני מציב על ראשו כד מעשה-אמן ואוסר עלינו לזוז.

כתבי הקודש מלמדים אותנו שתפארתו של כל כוכב מייחדת אותו מן האחרים; הוא הדין ביחס לאפים. אין סילוף גדול מהרשעתן של פנים מסוימות בכיעור רק משום שאין הן מזכירות את תוויה של ונוס ממילו. מוזר הדבר שאנו נוטרים לאנשים הנבדלים מאתנו; מן הראוי היה שנשמור את טינתנו לאלה המידמים לנו. עיקרון זה כבר שיבש את כושר השיפוט של מבקרי הספרות, הנוהגים להלין על סיפורי אגדה שעלילותיהם אינן מחושלות בהיגיון איתן די הצורך, ולהתריע על מחסור בנאומים חוצבי להבות לאורך כל שלוש מערכותיה של פארסה. אך הקביעה כי פניו של אי מי כעורות רק משום שהן מבטאות בעוצמה את נשמתו משולה לתלונה כי הכרוב לא צימח זוג רגליים. לו שטחנו בפניו מחאה מעין זו, לא היה לו לכרוב אלא להסב את תשומת לבנו – בחומרה כלשהי, ובמידה של צדק – לעובדה כי איננו מחוננים בירקרות יפהפייה.

ואולם, משנת היופי הקפואה הזאת לא כבשה את אמנות העולם על כל שדרותיה. במקומות ובזמנים מסוימים לא הייתה לה אחיזה. די במבט חטוף בדרקונים הסיניים ובאלים היפניים כדי לעמוד על אדישותה של תרבות המזרח לתקנות הגוזרות את אחידותם של פנים וגופים ועל ההנאה השוקקת, הלוהבת, שהיא מפיקה מיופי של ממש – מעיניים פוזלות, מטפרים משולחים, מלועות נפערים ומחוליות מתעקמות. בימי הביניים השיל האדם מעליו את עולֵה של אמת המידה היוונית, ובערגתו למלכות שמים הקים מגדלים אדירים, שקופים ושדים מרקדים שיוו להם חיות יתרה. משהגיעה האמנות לפסגת השכלול הטכני, גאה המרד בממשלת היופי ומצא את ביטויו השלם בחקר הדיוקן: רמברנדט נשא ברמה את הבשורה השפויה והאמיצה שאין לאדם צורך בחזות של אל יוני אם נפל בחלקו הכבוד להתהדר בחוטם ארוך ונוקשה כמקל חובלים, בראש מסותת כקסדה ובלסת קפוצה כמלכודת פלדה.

נהוג לפטור ענף זה של האמנות כנצר למסורת הגרוטסקית. מעולם לא הבנתי מדוע השפלה היא לעורר צחוק באחרים, שהרי באופן זה מסבים אנו לזולתנו תענוג אמנותי מרומם לב. לו נתקל בנו פלוני ברחוב ופרץ בבכי מר לעצם המחשבה על קיומנו, היה הדבר טורד את רוחנו ופוגע ברגשותינו. אך הצחוק אינו פוגעני. למען האמת, המונח "גרוטסקי" אינו מתאר כהלכה

את הכיעור באמנות. אין להסיק מכך שהדרקונים הסיניים או הפסלים המזדקרים כזרובוביות מחזיתות הבניינים הגותיים או הזקנות התפלצתיות של רמברנדט לא נועדו אלא ליצור מראית עין קומית. ראוותנות איננה גוזמה סאטירית; אין היא אלא גוזמת החיים עצמם. וכאן טמון המפתח להבנת תפקידו האסתטי של הכיעור. חביבים עלינו נופים של סלעים איתנים המזדקרים ממדרונו של צוק בנחישות חסרת בושה, אורנים אדומים הסומרים כחניתות על פסגה נישאה ותהום חצובה בבטנו של הר. באותה התלהבות נאצלת אנו מקדמים את מראם של חוטם מזדקר, של שיער אדמוני הסומר בקווצות זיפניות על פדחתו של חבר, או של פה נדיב שנחצב ביד בוטחת. מקצנתו, לפחות, הוגים חיבה לכל אלה; כך או כך, אין זו שאלה של הומור. באורנים או בבקע ההר אין מן השעשוע; ובכל זאת לבנו נוהה אליהם באשר הם מבטאים את דוממותו הדרמטית של הטבע, את ניסוייו הנועזים, את מסעותיו האמיצים ואת גאוותו הפראית ללא חת בכל ילדיו. אם רק נתנער מכישוף היופי השגרת, נגלה שבכל אשר נפנה ממתינות לנו פנים יפות לאינספור, כמניין הנשמות היפות בעולמנו.

המאמר נכלל באסופת כתביו של צ'סטרטון העתידה לראות אור בהוצאת 'שלם'.

(תרגם מאנגלית והוסיף הערות: עודד וולקשטיין)

^x ג'ונסטון פורבס-רוברטסון (1853-1937), שחקן תיאטרון אנגלי שזכה לתהילה בתפקיד המלט.

² חוג קלאפאהם היה תנועה למען רפורמה חברתית שפעלה באנגליה בשלהי המאה השמונה-עשרה ובראשית המאה התשע-עשרה. החוג קרוי על שמה של השכונה שבה התגוררו מרבית חבריו – מתקנים חברתיים בני המעמדות העליונים, שחרתו על דגלם את ביטול העבדות, את שיפור התנאים בבתי הסוהר ואת הפצת עיקרי הדת הנוצרית במושבות הבריטיות.

³ הבלוודרה היא גלריה אמנותית בוותיקן, שבה ניצב פסל אפולו.

⁴ הכימרה היא מפלצת אגדית מן המיתולוגיה היוונית. לברייה זו, שפיה יורק להבות, ראש של אריה, גוף של תיש וזנב של נחש.